

A VISSZATEKINTÉS VARÁZSA

Szajbély Mihály: „Idzadnak a’ magyar tollak”

– Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában,
a 18. század közepétől Csokonai haláláig –

Szajbély Mihály nemrégiben megjelent kötetének előszavában megfogalmazza mindazon nehézségeket, amelyekkel a felvilágosodás irodalmát kutatóknak minduntalan szembesülniük kell. A korabeli teoretikus irodalom szűkössége, az idegen nyelvű olvasmányok szerves, sőt jobbára kielemezhetetlen beépülése az elméleti diszkurzusokba, valamint az akkori irodalomról való beszéd meghatározóan befogadó természete egyértelművé teszik a megfontolt és óvatos kijelentések, az alapos kutatások és a körültekintő kérdésfeltevések szükségességét. Annál is inkább elengedhetetlen ez a figyelmesség, mivel a kérdésekre adható válaszokat a szerző elsősorban a vizsgált időszak elméleti szövegeiben keresi, s kevésbé kíván támaszkodni a szépirodalmi szövegekből elvonható, vagyis implicit poétikai leírásokra. Mindezen akadályok leküzdése a kitűzött feladat teljesítésének szemszögéből viszont ígéretes hozadékkal biztathatja az olvasót, hiszen a nagy ívű tanulmány a XVIII. század második felétől Csokonai haláláig tartó időszak irodalomszemléletének, kritikátörténetének bemutatására vállalkozik.

A könyv egyébiránt a szerző kutatásainak is jelentős állomása, mivel a kezünkben tartott szöveg egy hosszú időn át alakuló munka lezárása, amely még a hetvenes évek végén indult el, majd első állomásán kandidátusi disszertációként került egy szűkebb nyilvánosság elé. Az azóta eltelt évek persze nem hagyták teljesen érintetlenül a szöveget, mivel az időközben publikált hazai és külföldi kutatások eredményei a szükséges helyeken bekerültek a gondolatmenetbe.

A kötet egy figyelmesen kialakított szerkezeten nyugszik, amely korántsem erőltetetten vagy didaktikusan, hanem sokkal inkább diszkrétan szövi át az egyes fejezeteket, s majd csak a befejezéssel válik kimondva is rögzítetté. Ez az alap pedig a haszonelvűség fogalma, amelyben Szajbély megjelölhetőnek látja a magyar irodalom kritikai vonulatának irányultságát a XVIII. század második felében. A kiindulópont így szinte egyértelműen Bessenyei boldogság-teóriája lesz, amelyben az anyanyelv praktikus feladata a nemzet boldogságához vezető útban jelölhető ki. Nyilvánvaló azonban, hogy ezzel a retorikai fogásként is értelmezhető kezdéssel a szerző nem Bessenyei „világosságot hozó” alakját kívánja kimozdíthatatlanná tenni, hiszen a testőrírő törekvéseit hangsúlyozottan nem előzmények nélkülinek találja.

Ezzel a gesztussal együtt jár természetesen számos elfelejtett vagy más szemzőből értelmezett szerző „leporolása”, többek között Apáczai Csere János, Csúzy Zsigmond, Bertalanffi Pál vagy Tordai Sámuel irodalmi törekvései. A címadásban szereplő idézettel már egyébként is megtörténik a mindmáig kevésbé ismert és háttérbe szorult szerzők rehabilitása, a figyelemreméltó kijelentés ugyanis nem egy elkoptatott szentencia, hanem egy meglehetősen ismeretlen szerzőtől, Wályi K. Andrástól származik. Az idézet bővebben a 37. oldalon szerepel: *„Idzának a Magyar Tollak, emelkednek a' Magyar Írók, 's Fordítók, integetnek a' kisebbeknek, nem alázzák-meg ámbár tsekély legyen is a' közjóra tzelző egyenes igyekezetet.”* A teljes mondatba visszahelyezett cím így a könyv gondolatmenetét sűriti, hiszen a hasznosság, a közjó fogalmát jelöli meg a korszak irodalomszemléletének lényegé-ként, ugyanakkor utal egy megkezdett folyamatra, az irodalom autonóm szerepé-nek lehetőségére, amely végül is nem teljesedik be ebben a korszakban. Ez a gon-dolat kerül a tanulmány lezárásába is, amellyel a könyv szerkezete és mindvégig meghatározó irányultsága újból megerősítést kap.

Visszatérve az első fejezetre, éppen azzal a gesztussal válik mégis rögzítetté és megkerülhetetlenné Bessenyei alakja, hogy a korszak irodalomelméleti irányultsá-gáról való beszéd központi helyét ő foglalja el azzal, hogy mégiscsak kizárólag hozzá viszonyítva, az őt megelőző és az utána következő szerzőkről tudunk be-szélni a korszakkal foglalkozva. Ezt a csapdát mégsem lehet a szerző hibájának felróni, sokkal inkább utal ez egy általános probléma jelenlétére, a kánonok rögzít-tetésének és működésének kérdéskörére. Szajbély egyébként a felvilágosodás korszakának időbeli meghatározásában értelemszerűen ahhoz a periodizációhoz kapcsolódik, amely Bíró Ferenc kutatásai és korszak-monográfiája nyomán vált meghatározó olvasási szemponttá. Így az irodalomszemlélet értelmezését célul kitűző kötet az alcímbe is hangsúlyozottan a XVIII. század közepétől Csokonai haláláig terjedő időszakasz jelöli meg tárgyául.

A könyv egyes fejezetei különös érzékenységgel képesek megragadni a tárgyalat periódus elméleti és szépirodalmi gyakorlatának legfontosabb kérdéseit, s körülte-kintő alapossággal, illetve forrásismertetéssel jár el a szerző az egyes témakörök tárgyalásában. A horatiusi *utile dulci* eszméjéből eredeztethető magyar irodalmi hasznosságelvűség megmutatása után a következő fejezet a költészet megítélésé-nek témakörével foglalkozik. A vizsgálódás íve a barokk gyökerekből táplálkozó iskolás klasszicizmus ábrázoló és tudományterjesztő költészetfogalmától egészen a modern külföldi hatásokat befogadó, az ihlet szerepét kiemelő és az eredetiség-gondolatot megsejtő elméletekig nyúlik. Csokonai, Verseghy, Földi, Göböl és Kármán elméleteit tüzetesen vizsgálva Szajbély körültekintéssel vet számot az egyes szövegekben fellelhető, elsősorban német és francia forrásokkal. Arra a kö-vetkeztetésre jut, hogy a magyar munkák alapvetően compilációs jellegük miatt sokszor ellentmondásosak és jellemzően heterogén jellegűek, jelentősen önálló gondolatmenete egyedül Csokonainak van. Már itt feltűnik az a szerző által az előszóban hangsúlyozott gyakorlat, hogy az egyes elméleti szövegekből a szoká-

sosnál kicsit bőségesebben idéz, amelyre nyilvánvalóan ismeretlenségük és hozzáférhetetlenségük miatt is szükség van. Ez az adott írók szempontjából azért is lehet szükséges, mert ezáltal kibővíthetővé és pontosíthatóvá válik azoknak az alkotóknak a viszonylag szűkös sora, akikről a magyar felvilágosodás kapcsán beszélni szokás.

A versificatio és poesis problémájának tárgyalása után a tanult és az ihletett költő kérdéséről olvashatunk, majd a fejezet befejező szakasza az eredetiséggel és a nemzeti sajátosságokkal foglalkozik. Ez a rész a magyar felvilágosodás irodalmának rendkívül fontos problémáját járja körül, ugyanis bemutatja, hogy az antik poétikai hagyományok mellett hogyan kerülnek át a korabeli magyar írásbeliségbe a nemzeti kultúrák tradíciói, s miként jelentkezett ezáltal csíráiban az eredetiség eszméje. A következő fejezet címe (Vita Miltonról és a fordítás kérdéseiről) meglehetősen lehatárolja tárgyát, ám valójában szintén az egész korszakot érintő problematikát érint, mégpedig általában a fordítás, az eredetiség, az irodalmi élet élénkülése és az elméleti viták kialakulásának kérdését.

Az ezután következő műfajelméleti rész is rendkívüli érzékkel mutatja be a korabeli poétikai irodalom helyzetét, s amellet, hogy általánosságban elemzi a teoretikus szövegek összességét, felvállal olyan területeket is, amelyek eddig a háttérben maradtak. Ilyenek például Csokonai Vitéz Mihály és Földi János poétikai írásai, illetve fordításai, valamint a XVIII. századi regényre vonatkozó elméleti fejtegetések összegyűjtése és alapos elemzése. Ez utóbbi műfajjal való foglalkozás pedig különösen fontos, hiszen a magyar regény éppen ezekben az évtizedekben születik meg, sokszínűségével és újszerűségével kifejezetten nagy szerepet vállal az olvasóközönség kiszélesítésében, valamint az irodalmi élet megélénkülésében. Az utolsó fejezetben pedig ismét egy olyan területe tárul fel a XVIII. századi magyar irodalomnak, amely jelezte a nyugat-európai irodalmak modernségéhez való kapcsolódást, a „régiek” és az „újak” vitájának végülis be nem teljesedett lehetőségeit.

Talán ez a rövid bemutatás is képes volt érzékeltetni a kötet nagyszerűségét: egyrészt azt a szerkezetet, amely az olvasást befejezve rajzolódik ki, s az alapja a már fentebb említett haszonelvűség fogalomköre és az irodalom tudományos életének legfontosabb csomópontjai, másrészt pedig gyakorlati hasznát a felvilágosodás irodalmával foglalkozóknak. Hiszen a korabeli irodalomszemlélet alapos bemutatása lehetőséget nyithat az ekkor született szépirodalmi alkotások újraolvasásában, számos szerző felfedezésében és bizonyos alkotók új szempontú megítélésében is.

Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, Budapest, 2001.

P.S.

Mondják, nem kerek évforduló az, amiről most Salgótarjánban megemlékeznek. Valóban igaz, a 75 vagy éppen a 100 inkább tűnik misztikusnak, ismertnek mintsem a nyolcvanas szám. De hát könnyű annak beszélni, akinek a környezetében van egy 1000 éves vár, egy 600 éves templom, 350 éves gimnázium, de legalább egy 100 esztendőős újság. Ám mit kezdjen magával egy olyan város, mint Salgótarján, amelynek történetét, legalábbis számottevő történetét nem mérik ilyen nagy emberiség-évszámok? De mai polgárainak mégis létfontosságú, hogy emlékezzenek arra, mit jelenthet számukra múlt s még inkább: mit tudnak ebből megfogalmazni a jövő számára.

A *Palócföld* ezt a kettősséget kívánja megjeleníteni most ezzel a különszámával. Szakítunk a tradicionális jubileumi megemlékezésekkel, nosztalgiazásokkal. E számban alig esik szó magáról a városról. Hanem – és elsősorban – lakói szerepelnek; a teremtő, értéket létrehozó polgárai mutatkoznak meg. Azt szeretnénk ilyenén módon újra megfogalmazni: elég volt a közhelyekből, az egyhangú ítéletekből. Ez a város éppúgy, mint megannyi magyar település-testvére, igenis értékek hordozója és létrehozója. És nem is kell ahhoz feltétlenül itt születni vagy élni, hogy valaki salgótarjáni legyen. Ugyanakkor azt is tudjuk, nem könnyű szeretni ezt a várost. De a város, a táj, a szellem mindenkit megragad. Valami részlete, vagy maga az egész megköti az embert. Egyszer már jó lenne, ha valaki meg tudná fejteni a titkot: miért nem lehet elszakadni ettől a várostól. Amelyet szidunk, átkozunk, lenézünk, s közben benne élünk valóságosan vagy csak virtuálisan. De hát ezt soha nem fogja senki megmagyarázni, talán éppen ez a jó a rejtélyben. Most Györffy Dezső tesz rá kísérletet. A Madách Gimnázium hajdani tanárának visszaemlékezése éppen azt magyarázza kimondatlanul.

Így hát e szám olvasói nagy ívű kalandozás követői lehetnek. A szerzők között van pályakezdő egyetemista és nagyhírű történész. Van a kilencvenedik életévében járó megbecsült városlakó és a városban végleg megragadt értelmiségi. Vannak költők, írók, művészek, tudósok. Láthatjuk, hogy e város senki tehetségét nem béklyózza le. Igaz, nincs egyeteme, nincs nagy múltú bibliotékája, hatalmas archívuma (de még intercity vonata sem) s mégis jelentős életművek formálódnak itt napjainkban is. A magyar tudománynak nincs olyan szakterülete, amelyet ne kötne e városhoz valaki. Aki itt él vagy Szegeden, Budapesten, Veszprémben, Szombathelyen, Pécsen – s akkor még a világegész távolabbi pontjait nem is említettem.

Egy nyolcvan éves városnak még nem lehet nagy múltja, csak izgalmas jövője. Ám a múltat és a jövőt mindig a jelenben élő tehetséges alkotó emberek határozták, határozzák meg. Olyanok, mint a *Palócföld* e jubileumi számának szerzői.

(p.m.)

200,- Ft

9 770555 886015